

FILOZOFICKÉ AKTIVITY SOCIOLOGA ALEXANDRA HIRNERA

ANDREJ KOPČOK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

KOPČOK, A.: Philosophical Engagement of the Slovak Sociologist A. Hirner
FILOZOFIA 58, 2003, No 10, p. 690

The Slovak sociologist Alexander Hirner (1911 - 1987) has been practising in the 1940's and 1950's also philosophy (in projecting-organisational, historical-philosophical and axiological spheres). Thanks to him in the first Slovak Catholic oriented philosophical journal (Filozofický zborník Matice slovenskej) the domination of the religious philosophy was overthrown and the journal became largely pluralistic, allowing for more discussion and criticism. In the history of philosophy Hirner focused on the Enlightenment in Slovakia. He paid special attention to the efforts of its main representatives, trying to articulate their own philosophical stands and views. Due to his attempts a discussion of methodological problems of the history of Slovak philosophy began, in which he stood for objectivity in approaching historical facts, rejecting at the same time schematism, sociologism and nihilism in understanding and evaluation of the philosophical developments in Slovakia. In 1942 he published an essay on values, one of the first works in Slovakia introducing this problematic. In the totalitarian period his views conflicted with those of the political authorities. As a consequence in 1958 - 1966 he became a victim of a politically arranged trial.

Vedecká a širšia kultúrna verejnosť na Slovensku pozná Alexandra Hirnera najmä ako sociológa. Vie o ňom, že už v prvej polovici 40-tych rokov prispel k rozvoju slovenskej sociológie najmä tým, že sa pričínil o vydávanie Sociologického zborníka, o založenie Sociologického odboru Matice slovenskej, že na začiatku 50-tych rokov bol odmietnutý ako predstaviteľ "buržoáznej pavydy", že už počas "ideologického odmäku" na začiatku druhej polovice 50-tych rokov inšpiroval sociologické bádania, že bol významným organizátorom a pedagógom v oblasti sociológie atď. Hoci "naša sociológia by bez jeho prínosu ani zďaleka nebola tam, kde je teraz", hoci "bol jedným z mála sociológov, ktorí ovplyvnili a podnietili rozvoj celej tejto disciplíny", naďalej, zdá sa, platí, že "celoživotné dielo docenta Hirnera iba čaká na podrobné zhodnotenie" ([1], 208).

Vie sa dosť o Hirnerovej publikačnej, redakčnej i lexikografickej činnosti i to, že sa najmä táto posledná stala pre neho osudnou ([2], 146 - 154).

Iba okrajovo sa však doteraz písalo aj o Hirnerových filozofických aktivitách, hoci ani túto oblasť jeho pôsobenia nemožno pri retrospektívnom pohľade na novšie dejiny slovenského myslenia do roku 1956 prehliadať, pretože Hirner včas poukazoval na aktuálne problémy jeho poznávania a hodnotenia, na ktoré sa vlastne doteraz primerane nereagovalo.¹

¹ Kostrou i pozadím bohatej a pestrej kultúrnej aktivity A. Hirnera boli iste predovšetkým jeho osobné kvality, vďaka ktorým dokázal v kritických chvíľach svojho hektického života konať

Keby sa Hirnerove vstupy do filozofie od roku 1942 do roku 1957 mali stručne charakterizovať, mohlo by sa povedať, že boli trojaké: koncepčno-organizačné, historicko-filozofické a axiologické.

Za pluralitu filozofie. Tak by sa mohol charakterizovať prvý Hirnerov pozoruhodný vstup do slovenskej filozofie v roku 1941. Mal koncepčno-organizačnú povahu a mal tento zmysel: Priaznivé politicko-spoločenské a kultúrne okolnosti na začiatku 40-tych rokov využili slovenskí katolícki filozofi na to, aby urobili dva dôležité kroky k inštitucionalizácii slovenskej filozofie: predstaviteľ blondelizmu a známy vtedajší ideológ Š. Polakovič založil v roku 1940 za pomoci S. Mečiara Filozofický odbor Matice slovenskej, ktorý začal v roku 1940 vydávať časopis Filozofický zborník. Už v prvom čísle časopisu nechýbali však dôrazné prototalitné slová, že "každý má právo myslieť, ale iba v medziach zákonov, daných životom ľudským a národným", že "kto hľadá slobodu ponad tieto zákony, je verejným škodcom" a že časopis "ako ideový usmerňovateľ slovenského národa nemôže pustiť za hradby trójskeho koňa, v ktorom sa skrývajú nepriatelia slovenského národa" ([3], 5, 6). A. Hirner a jeho spolupracovníci J. Dieška a P. Gula čoskoro spoznali podstatu načrtnutej koncepcie časopisu, v ktorej sa vlastne prejavovala orientácia celého odboru - nielen konformizmu, ale aj priama služba nastolenému režimu. Rozhodli sa preto postaviť sa proti nej a - ako neskôr napísal A. Hirner - "verejne pranierovať vedeckú úroveň Polakovičovej filozofie, trvať na faktickom prevzatí Filozofického zborníka za kolektívny orgán Filozofického odboru MS a zbaviť tým Polakoviča ideologického monopolu nad časopisom" ([4], 9). K zrážke dvoch koncepcií došlo na schôdzi Filozofického odboru MS 16. decembra 1941.

a správať sa adekvátne. Aký bol teda podľa *Slovníka slovenských spisovateľov* a ďalších zdrojov Hirnerov životný príbeh?

Narodil sa 13. 12. 1911 v Smoleniciach, študoval na gymnáziách v Šaštíne, Kláštore pod Znievom a v Trnave, na Filozofickej fakulte UK v Bratislave študoval v rokoch 1933 - 1937 slovenčinu a filozofiu, na univerzite v Ríme v roku 1941 štatistiku, populacionistiku a demografiu, faktorovú analýzu v rokoch 1948 - 1949 na Sorbone v Paríži. Po vojenskej prezenčnej službe bol v rokoch 1940 - 1941 vedúcim úradu HV Hlinkovej gardy v Bratislave, avšak už v roku 1942 sa stal členom ilegálnej protifašistickej odbojovej skupiny v Matici slovenskej v Martine. Zúčastnil sa SNP, za priamu účasť v bojoch bol niekoľkokrát vyznamenaný (Čsl. vojnový kríž 1939, Čsl. medaila za zásluhy I. st., Čsl. medaila za chabrosť, Rad SNP). Od roku 1941 pracoval ako referent a tajomník vedeckých odborov Matice slovenskej a v roku 1942 sa stal výkonným a zodpovedným redaktorom Filozofického zborníka Matice slovenskej. V rokoch 1953 - 1958 bol šéfredaktorom vydavateľstva Osveta, kde sa stal jedným z priekopníkov prípravy encyklopedických diel u nás. Prednášal i na Vysokej škole politických a sociálnych vied v Prahe. V polovici 60-tych rokov usiloval o obnovu sociológie, ktorú komunistický režim zlikvidoval. V roku 1958 bol nespravodlivo odsúdený v inscenovanom procese na 13 rokov väzenia a väznený až do roku 1966. Po prepustení z väzenia a po plnej rehabilitácii pôsobil v Slovenskom vydavateľstve technickej literatúry, v Československom výskumnom ústave práce, v Ústave filozofie a sociológie SAV, prednášal sociológiu na FF UK, vo Výskumnom ústave životnej úrovne a v ďalších sociologických a iných inštitúciách. Okrem viac ako 80 významných štúdií a článkov napísal monografie *Človek a spoločnosť* (1945), *Ako sociologicky analyzovať* (1976), *Primárne dáta v sociológii* 1978, *Dejiny československej sociológie do roku 1948* (v rukopise). Zomrel 17. 11. 1987 v Bratislave.

Schôdza bola búrlivá, skončila sa odstúpením Š. Polakoviča z funkcie, uznesením, že sa časopis bude redigovať kolektívne a že jeho výkonným a zodpovedným redaktorom bude A. Hirner. Po schôdzi a neskôr vysvetľoval A. Hirner dôvody svojho konania tak, že mu nešlo iba o kritiku blondelovskej Polakovičovej filozofie, ale najmä o odstránenie akéhosi vrchnostenského postoja náboženskej filozofie k filozofom laických škôl, o uplatňovanie diskusie a kritiky vo filozofii a o to, aby sa v časopise stretali autori s čistým morálnym postojom k vedeckej tvorbe, ktorí v diskusii a v kritike vidia hybnú páku každej vedy. Úsilie A. Hirnera a jeho spoločníkov sa skončilo úspešne, na stránky časopisu začala prenikať čoraz viac laická filozofia a noví autori (A. Štefánek, I. Hrušovský, S. Felber). Na základe pozorného štúdia Filozofického zborníka prišiel napríklad po rokoch i J. Uher k záveru, že časopis bol v určitej miere pluralitný, že uverejňoval nielen príspevky nábožensky orientovaných filozofov, že na jeho stránkach nechýbali ani texty predstaviteľov iných filozofických smerov, že A. Hirner a J. Dieška predstavovali v redakcii aj určitú opozíciu proti Polakovičovmu krídlu. (O celom spore a jeho dôsledkoch pozri podrobnejšie [5], 142 - 145).)

Hirnerov vedeckovýskumný záujem sa od samého začiatku prejavoval vo dvoch oblastiach - v sociologickej a filozofickej. Je síce pravda, že jeho prvé práce uverejnené vo Filozofickom zborníku MS v roku 1941 majú všeobecnosociologickú povahu (zaoberajú sa názormi organicistov v sociológii, G. Le Bonom a teóriami davu [6]), no už v lete 1942 odovzdáva A. Hirner do tlače aj svoju historicko-filozofickú monografiu o osvietencovi J. Feješovi [8] a len o rok neskôr publikuje svoju štúdiu o hodnotení a hodnotách [9]. Svedčí to nepochybne o tom, že jeho vedecké aktivity prebiehali súčasne vo dvoch odlišných, hoci blízkych sférach poznania.

Historicko-filozofické pohľady z dvoch období. Pomerne najrozsiahlejšou, aj keď tematicky úzkou aktivitou sociológa A. Hirnera v slovenskej filozofii je jeho historicko-filozofický výskum pôsobenia skupiny osvietencov v rámci Učenej spoločnosti malohontskej so sídlom v Nižnom Skálniku v rokoch 1808 - 1841. Z časového hľadiska môžeme tento výskum vymedziť rokmi 1941 - 1956 a zároveň ho rozdeliť do dvoch období. Možno povedať, že vyústil do celkového Hirnerovho pohľadu na fenomén osvietenstva a jeho osobitosti u nás, do viacerých jeho podnetných čiastkových názorov na jednotlivé jeho aspekty, ako aj do viacerých publikačných činov.

Za začiatok spomínaného obdobia Hirnerovho výskumu dejín slovenského filozofického myslenia treba považovať publikovanie štyroch filozofických štúdií členov spomínanej učenej spoločnosti - Jána Feješa, Jána Laurentzyho, Michala Gašpara Šuleka a Michala Steigla - v treťom ročníku Filozofického zborníka MS v roku 1942. Stalo sa tak na podnet A. Hirnera, ktorý sa v tom roku stal - ako sme už spomenuli - výkonným a zodpovedným redaktorom časopisu, redigovaného kolektívne Filozofickým odborom MS. Možno to usúdiť i na základe článku publikovaného v časopise pod značkou A. H., ktorého autorom je zrejme Alexander Hirner. Článok informuje stručne o pôsobení Skálnickej spoločnosti a vysvetľuje i dôvod uverejnenia spomínaných filozofických štúdií slovenských osvietencov: "Bolo to v rámci programu redakčného kruhu, a že sme volili na r. 1942 práve týchto predstaviteľov dejín slovenskej filozofie, bolo to z pohľadov pripomenúť si, že pred sto rokmi vyšiel ostatný zväzok zborníka *Solennia*,

ktorý bol orgánom Skálnickej spoločnosti a v ktorom boli tieto štúdie uverejnené." ([10], 229)

Za celým týmto podujatím redakcie si však nemožno nevšimnúť aj iné dôvody. Napríklad skutočnosť, že už boli k dispozícii výsledky Hirnerovho výskumu spomínaného historického národno-kultúrneho fenoménu, ale aj potreba hlbšie spoločensky vysvetľovať určité vlastné snahy redakcie, napríklad to, čo mal na zreteli sám A. Hirner, keď o historickom poznaní neskôr napísal, že toto poznanie je "zdrojom hrdosti na svoj význam a na význam súvislostí, v ktorých sa rodili naši predkovia a v ktorých prameni zrod nášho individuálneho a spoločenského", a že poskytuje aj "materiál pre poznanie vnútornej logiky, ktorou sa naše pokolenie uberalo vo svojom vývine..." ([8], 161).

V roku 1942 vydal Alexander Hirner aj svoju najrozsiahlejšiu historicko-filozofickú prácu, známu monografiu o vedúcej osobnosti malohontských osvietenecov - Jánovi Feješovi [8]. Výsledky svojho výskumu predkladá v publikácii v nekonvenčnej forme. Okrem troch kapitol zaoberajúcich sa osobitosťami slovenského kultúrneho vývinu, Feješovým životopisom a myšlienkovým svetom obsahuje publikácia osobitnú kapitolu s názvom *Feješova literárna tvorba a rozbor spisov*, ktorá je nielen najrozsiahlejšia, ale aj ťažisková. K štruktúre publikácie jej autor poznamenáva: "Pre lepšie poznanie Feješovho myšlienkového sveta zvolil som si hádam v monografických štúdiách nezvyčajný spôsob a skôr, ako by som sústavne interpretoval jeho orientáciu v jednotlivých filozofických disciplínach, podávam rozbor jeho spisov. Sama interpretácia myšlienok podľa kľúča filozofických disciplín by bola vhodnejšia len pre čitateľov filozoficky orientovaných... Rozborom dostane (sa) do ruky použiteľnejší materiál, ako by bola len filozofická štruktúra." ([8], 5) Zdá sa však, že po preštudovaní monografie sa sotva nájde aj filozoficky orientovaný čitateľ, ktorý by pozitívne neocenil jej štruktúru.

Z hľadiska historicko-filozofického záujmu je cenná aj úvodná kapitola publikácie s názvom *Slovenský kultúrny vývin* ([8], 7 - 24). Obsahuje totiž niektoré teoreticko-metodologické zásady a postoje, s ktorými sa stretávame aj v neskoršej autorovej historicko-filozofickej aktivite, zameranej na poznanie osobitosti slovenského osvietenstva.

Hlavné sú vnútorné faktory historického fenoménu. Nachádzame tu predovšetkým Hirnerovo odmietavé stanovisko k tzv. vplyvologickej predstave o podradnosti diania na Slovensku, predstavy, "ako by u nás všetko bolo len 'pod vlivem'" ([8], 9). A. Hirner polemizuje v tejto súvislosti najmä s A. Pražákom, ktorý činnosť Skálnickej spoločnosti charakterizoval ako neaktuálnu "vedu pre vedu", ako odkvitnutý kvet osvietenstva na Slovensku, a zdôrazňuje: "Skálnická spoločnosť nekvitla ani kvetom, ktorý odkvitol už kdesi na Západe, lež kvitla, ako kvitli hodne neskôr východné kvety kultúry na Západe. Stačí nižšie porovnať Feješove náhlady na reč a porovnať ich s teóriami Tainovými, ktorý sa narodil päť rokov po Feješovej smrti." [8], 14 - 15) Alexander Hirner rázne odmietol i snahy mechanicky porovnávať a merať jednotlivými európskymi myšlienkovými prúdmi stupne ľudskej dôstojnosti vôbec a napísal, že "to, čomu sa hovorí myšlienkové prúdy, možno charakterizovať len ako vplyv prostredia, pravdaže prostredia duchovného" ([8], 15). Za podstatné považuje preto u nás to, čo a ako sa deje vo vnútri nášho spoločenstva, a zdôrazňuje: "Máme svoj život, máme kontinuitu vlastného vitálneho procesu, máme vlastnú históriu svojho vitálneho

procesu... Základom musí byť vitálny cyklus národného života a jeho utváranie od fázy neuvedomenej, iracionálne žitej najprv v štádiu stavu prirodzeného... po najvyšší uvedený a programový spôsob organizovania a používania všetkých síl pre zmysel národného vitálneho cyklu." ([8], 23)

Hirnerov dôraz na význam vnútorných faktorov v živote spoločenstva vrátane jeho duchovného života sa prejavuje aj v jeho hľadaní a vymedzovaní konkrétnych špecifik osvietenstva na Slovensku. Píše: "Hovoríť o osvietenstve na Slovensku môžeme len s výhradou, ktorá rešpektuje v termíne osvietenstvo určitú metodickú pomôcku, zachytávajúcu časový prierez kultúry európskej z hľadiska snažení anglických a vôbec západných. Osvietenstvo nie je realita, ktorá sa objektivizuje na ľudskom materiáli, lež môže byť len črtou vitálneho cyklu, ak nazveme zo študijných príčin takto dajaký komplex snažení ľudského života. Osvietenstvo ostáva výronom ľudskej vitality v čase a priestore a má charakter svojich nositeľov." ([8], 15) Inými slovami, osvietenstvo je len stránkou kultúrneho javu, povahu ktorého určuje jeho hlbšia podstata.

Treba poznamenať, že A. Hirner nevyvetlil bližšie používané pojmy "národný vitálny cyklus" a "osvietenstvo ako určitá metodická pomôcka", a preto ich možno oprávnené prijímať s určitými rozpakmi a kriticky. Po ich analýze vo viacerých súvislostiach sa však čitateľovi predsa len javia ako prejav Hirnerovho úsilia o zdôraznenie významu osobitostí vnútorného spoločenského a neskôr i národného diania a jeho štruktúr vo vývoji a v poznávaní historických fenoménov na Slovensku.

A. Hirner rešpektuje skutočnosť, že aj na Slovensku je snaha poznávať rozumom charakteristickou črtou osvietenstva, zároveň však za jeho významnú osobitosť považuje "základný fakt, že snaha rozumom vysvetľovať veci u našich osvietenecov bola zásadne iná ako rozumová snaha anglická alebo francúzska", a pokračuje: "Na Slovensku doteraz ešte sa nedá pozorovať všeobecný stav, že by sa náboženstvo izolovalo len do sféry náboženskej. Naopak, ono je dominantnou sférou celého života, i verejného, nielen súkromného. Doteraz ešte poväčšine sa myslí vo formulácii náboženskej, ba priamo biblickej aj tam, odkiaľ osvietenští deisti poňatie náboženské už dávno vytlačili. Feješovi byť rozumným znamená podobať sa anjelom; jemu funkcia rozumu je rovnocenná s funkciou náboženstva." ([8], 17)

Ďalším dôkazom osobitostí slovenského myslenia v osvietených časoch je podľa A. Hirnera aj spôsob a zmysel boja proti poverám. Píše: "Ako slovenské myslenie vyvieralo organicky zo svojej vlastnej danosti, možno ukázať i na boji proti poverám. Boj proti poverám je celkom iný ako na Slovensku. Tam vyplýva zo snahy, aby sa veci, najmä pozemský svet, vysvetľovali čistým rozumom ('Vernünftige Gedanken'), a u nás, aby sa uhájilo učenie náboženské." ([8], 18) A ďalej: "... Dobu, u nás doteraz nazývanú osvietenkou, mohli by sme primeranejšie národnému vývinu nazvať dobou objavenia ľudu, drobnej pospolitosti. Osvietenstvo samo je termín, ktorý môže dobre vystihnúť len metódu; a ... táto osvietenká metóda u nás slúžila podstatne inému obsahu ako na Západe. Dominantným zreteľom bol u nás zreteľ náboženský a len sekundárne sa vyúsťovalo aj v poznaní, že náboženstvo má zmysel aj vzhľadom na pozemský život a len takto sa stáva pozemský život centrom záujmu tzv. osvetových snáh." ([8], 23)

Určitú pozornosť - zdá sa, že i z kritických pozícií - zasluhujú si Hirnerove pohľady na historické, duchovné, politické a kultúrne predpoklady osvietenstva. Ide

o jeho postreh, že už "mysticismus svojím zdôrazňovaním individuálneho zážitku a citovosti... najviac prispel aj k náhľadom priznávajúcim právo na vlastné svedomie" ([8], 19), teda aj k slobode svedomia. Podobne Hirner poukazuje na úzku súvislosť medzi tzv. osvietenstvom zhora, "ktoré bolo dané zásahom vládnej moci do zvýšenia úrovne svojho ľudu", a renesanciou: "Už renesančné túžby vyjadrovali a formulovali sa v presne štylizovaných spisoch o prirodzenom práve." ([8], 20) Toto osvietenstvo malo aj svoje ďalšie historické predpoklady. A. Hirner píše, že "osvetové tendencie Jozefa II. boli len uzákonením túžob ľudu" a že pritom aj "jozefinizmus a západné vplyvy mohli nájsť len vedecké zdôvodnenie a vonkajšie oprávnenie snahám, ktoré tu už boli" ([8], 22).

Tieto a ďalšie úvahy končí A. Hirner opätovným zdôraznením významu interných, domácich vzťahov pri presadzovaní sa externých zahraničných vplyvov, a preto píše: "... je dosť zreteľné, že to, čo mohlo byť typickou osvietenskou črtou na Západe, v našom kultúrnom živote nejaví sa nijako ako periférny jav západnej módy, ale naopak, že mnoho prvkov, ktoré Západu prinieslo len osvietenstvo, u nás vyplývalo z vlastného vitálneho cyklu a osvietenstvo zhora prišlo len ako vonkajšia sankčná forma." ([8], 23)

Ukazuje sa, že výskum filozofie najvýznamnejšej osobnosti Učenej spoločnosti malohontskej so sídlom v Nižnom Skálniku² poskytol A. Hirnerovi príležitosť nielen na úvahy o osobitostiach osvietenstva na Slovensku, ale aj uplatnenie a overenie získaných zásadných a metodologických poznatkov v poznávaní konkrétneho historického fenoménu. Keby sme mali pri tejto príležitosti uviesť aspoň jeden z týchto najvýznamnejších Hirnerových poznatkov, tak by to mohlo byť práve jeho zdôrazňovanie úlohy špecifických vnútorných faktorov skúmaného javu - teda osvietenstva na Slovensku - v jeho určovaní faktorov, vo vzťahu ku ktorým rôzne vonkajšie okolnosti, vplyvy atď. hrajú len úlohu druhoradú, sprostredkovanú. Táto metodická zásada viedla A. Hirnera ako bádateľa najmä:

a) k hľadaniu a vymedzovaniu vlastných konkrétnych interných kritérií pri hodnotení aktivít osvietenských inštitúcií, názorov jednotlivých osvietenecov a k vyhýbaniu sa zjednodušeniam a nihilizmu vo vzťahu k domácejmu daniu; k takýmto zjednodušeniam dochádza často pri mechanickom porovnávaní tohto diania s podobnými udalosťami v iných krajinách;

b) k dôkladnému a čo najvšestrannejšiemu poznávaniu historických faktov, k ich pozornému hodnoteniu v rámci širších javov a procesov, v konkrétnych súvislostiach bez povrchných zovšeobecnení.

Proti necitlivému porovnávaní s cudzími vzormi a proti negativistickému prístupu k filozofickému dedičstvu. Druhým obdobím Hirnerovej historicko-filozofickej aktivity je obdobie päťdesiatych rokov, keď sa A. Hirner opätovne objavuje v slovenskom filozofickom živote. Z hľadiska celkového filozofického diania na Slovensku je to obdobie, keď sa začínajú publikovať prvé výsledky historicko-filozofického výskumu, program ktorého formulovala známa Prvá konferencia o súčasnom stave

² A. Hirner používa na označenie tejto spoločnosti názov Skálnická spoločnosť, aby sa tak vyhol širokému pojmu Malohontská spoločnosť, lebo vo Feješových časoch bolo v Malom Hontei viacej podobných spoločností. Pozri poznámku č. 2 ([8], 9).

filozofie na Slovensku v roku 1950. Tieto výsledky - dosahované na základe aplikácie známych leninsko-stalinských zásad filozofickej historiografie, obsiahnutých najmä vo vystúpeniach vtedajšieho sovietskeho ideológa A. Ždanova a pri nezrelosti mladých autorov - vyznačujú sa nielen určitým vecným prínosom, ale aj radom nedostatkov vyplývajúcich predovšetkým z tlaku schematismu a vulgarizácie ideologickej proveniencie. Bola to najmä ideologizácia a zjednodušovanie vyplývajúce z pozície propagovaných princípov triedneho boja a straníckosti, sociologizmus, intolerantný ateizmus, povrchnosť v interpretácii osôb a udalostí atď.³ Bolo prirodzené, že práve A. Hirner so svojou odbornou a bádateľskou pripravenosťou nemohol s takýmito postupmi a závermi súhlasiť, nemohol byť k nim ľahostajný, najmä keď išlo o historické kultúrno-filozofické javy, ktorými sa pred rokmi bádateľsky zaoberal. Iste najmä z týchto dôvodov (a treba zdôrazniť, že aj s určitou osobnou odvahou; veď ako je známe, len niekoľko rokov predtým bol na spomínanej celoslovenskej filozofickej konferencii označený za predstaviteľa "spoločenskej vedy, ktorá skončila v najvulgárnejšom filozofickom idealizme, v primitivizme a vo fetišizme") uverejnil v Kultúrnom živote kritický článok o knihe T. Münza *Náhľady filozofov Malohontskej spoločnosti*. Článok - podobne ako recenzovaná kniha - sa zaoberal najmä osobnosťou Jána Feješa, ale i hodnotením celkovej kultúrnej činnosti učenej spoločnosti ([12], 10).⁴

Z historicko-filozofického hľadiska si pozornosť zasluhujú najmä tieto Hirnerove myšlienky z uvedeného článku:

- pri hodnotení solennistov je nesprávne zameriavať sa apriórne len na záporné stránky ich úsilia, lebo vo vtedajších neslobodných pomeroch v Uhorsku domáhali sa priam revolučných opatrení na zvýšenie životnej úrovne ľudu, preto treba zvažovať aj to, čo bolo na ich práci znakom dobovým, a čo bolo u nich pokrokové;

- je nesprávne aprioristicky vyhlasovať, že solennisti inak postupovať nemohli, iba reakčne, lebo boli príslušníkmi vládnucej triedy, inými slovami, nemožno vo výskume sa riadiť zásadou vulgárneho sociologizmu;

- neopodstatnené a nespravodlivé je neuplatňovať aj na hodnotenie slovenských osvietencov zásadu, podľa ktorej osvietenci nemohli vidieť protirečenia v tom, čo sa rodilo pri rozklade feudalizmu, a preto im možno odpustiť aj náboženskú motiváciu ich činnosti;

- neprípustné je opierať sa pri hodnotení historických osobností iba o zlomok ich spisov, vytrhávať citáty a konštruovať tak vlastné tvrdenia, lebo sa tým skresľuje historická skutočnosť;

³ Pozri o tom ([11], 518). E. Várossová tu okrem iného uvádza: "V počiatočných štádiách vyskytli sa síce nábehy k zjednodušeným koncepciám (napr. o hlasistoch, Vajanskom, štúrovcoch, malohotských osvietencoch i zjednodušené populárne prehľady dejín filozofie vôbec), avšak boli to viac omyly zrodené z aprioristického prístupu, a nie výsledky dlhších bádání, ktoré zákonite viedli ku korekcii týchto názorov."

⁴ Na Hirnerove kritické poznámky odpovedal T. Münz polemickým, ale aj mierne sebakritickým článkom, a tak už na začiatku roku 1955 prichádza u nás k prvej verejnej diskusii o metodologických problémoch výskumu dejín slovenskej filozofie. Je zaujímavé, že pritom ide o diskusiu inšpirovanú kritikou schematických postupov vo vtedajšom štádiu výskumu dejín slovenskej filozofie. Známa kritika tohto výskumu z dogmatických stranícko-ideologických pozícií prichádza o pár mesiacov neskôr ([13], 1340 - 1343).

- v súvislosti s náboženstvom solennistov nemožno síce prehliadať to, že boli teistami, ale ani to, že uznávané "prirodzené zákonitosti" a "prirodzený beh vecí" odlišovali od "bezprostredného zásahu pravice Stvoriteľa", že Bacon nebol pre nich len empirikom, ale že vďaka svojmu výroku "Ľahké ochutnávanie prameňov múdrosti azda vedie k ateizmu, ale plnší dúšok vedie k náboženstvu" bol pre nich aj argumentom pre náboženstvo, ktorý však oslabovali tým, že uznávali prvky objektívnych zákonitostí a vynakladali veľké úsilie na rozvíjanie aktivity a kultúry;

- historické fakty a momenty bude treba vo výskume starostlivejšie triediť a až potom vyslovovať konečné sudy. Pokiaľ ide o solennistov, zdá sa, že by bolo vhodné vydať vybrané Feješove spisy.

Ani z časového odstupu nemožno tento Hirnerov vstup do rozbiehajúceho sa výskumu dejín slovenskej filozofie hodnotiť inak ako pozitívne. Už pred polstoročím ovplyvňoval A. Hirner výskum v smere jeho prehlbovania a diferencovaných prístupov k jeho predmetu, chránil ho pred povrchnosťou, vlastne aj pred vnucovanou ideologizáciou (i keď sa v daných politických pomeroch dovoľával pritom aj Lenina).

Kantovci na Slovensku neboli pasívnymi epigónmi, ale tvorivými mysliteľmi. Ďalším hodnotným Hirnerovým príspevkom k výskumu dejín slovenskej filozofie v polovici 50-tych rokov je jeho rozsiahlejší článok uverejnený v rubrike *Diskusie* tentoraz už v Slovenskom filozofickom časopise v roku 1956 pod titulom *Bol Michal Štaigel pasívnym epigónom Kantovým?* [14] V porovnaní s už uverejnenými Hirnerovými prácami je tento článok z hľadiska jeho problematiky ich pokračovaním, zaoberá sa naďalej malohontskými osvietencami; je polemický, pričom treba zdôrazniť, že je filozofický v pravom slova zmysle. Vo svojom štúdiu a v interpretácii filozofie osvietenca M. Steigela sa Hirner riadi dôsledne svojimi už spomínanými metodologickými zásadami, ku ktorým sa dopracoval v minulých rokoch, najmä však presvedčením, že slovenské filozofické myslenie treba skúmať ako špecifický historický fenomén, existujúci a rozvíjajúci sa vďaka vlastným vnútorným predpokladom, aj keď, pravda, v interakcii so svojím milieum, z čoho vyplýva Hirnerovo rázne odmietanie absolutizácie vonkajších vplyvov, tzv. vplyvológie.⁵ Preto si aj za cieľ svojho článku o Steiglovi vytyčuje "poukázať na skutočnú závislosť Štaigla od Kanta a naznačiť prvky, ktorými sa Štaigel snažil paralyzovať extrémnosť náhľadov, ktoré do filozofického myslenia vnášalo Kantovo učenie" ([14], 67). Nielen T. Münzovi, ktorý M. Steigela nazval "úplne pasívnym epigónom Kanta", ale aj starším historikom filozofie J. Tvrđému, A. Štefánkovi, S. Š. Osuskému A. Hirner vyčíta, že tohto mysliteľa považovali buď za čistého kantovca, alebo nadhodnocovali jeho závislosť od Kanta, pričom S. Š. Osuský pokladal analyzovaný Steigelov filozofický text dokonca za výňatok z jednej časti Kantovej *Kritiky čistého rozumu*.

Bez nároku na úplnosť spomeňme aspoň stručne, čo mal M. Steigel podľa A. Hirnera spoločné s I. Kantom a čím sa od neho vo svojich názoroch líšil.

M. Steigel uznáva Kantove názvy *apriórny* a *aposteriórny*, ale neuznáva ich Kantovu náplň, osnovu každého poznania nachádza v skúsenosti.

⁵ O problematike vplyvológie a imanentistického prístupu vo výskume dejín slovenskej filozofie pozri nedávno publikovaný text V. Bakoša [15].

I. Kant predpokladá pôsobenie objektu v procese empirického poznania, M. Steigel nepripúšťa poznanie pred skúsenosťou ani apriórnu formu zmyslového poznania.

I. Kant neuznáva poznateľnosť "veci osebe", u M. Steigela sa s nepoznateľnosťou veci nestretávame.

Pod formou rozumie I. Kant apriórny princíp poznania, M. Steigel ju nepokladá za apriórny, transcendentálny princíp, ale za funkciu empiricky podmienenej rozumovej činnosti.

Na základe týchto poznatkov doložených vlastnými pohľadmi a argumentmi charakterizuje A. Hirner celkový Steigelov pohľad na poznanie nasledovne: "Všetko poznanie pramení v skúsenosti, no podmienené je práve tak pôsobením objektu, ako aj činnosťou subjektu, pričom obidve zložky sú rovnocenné. Aktívnosť subjektu nemožno popierať, ale nemožno si ju ani predstavovať ako transcendentálne uzavretú na okruh vedomia bez možnosti preniknúť do veci osebe. Činnosť subjektu má charakter intuitívny, bezprostredný a táto okolnosť vylučuje akúkoľvek transcendentnosť. Dualita subjektu a objektu nevyžaduje prínos subjektu k poznaniu v takej forme, ktorá by musela byť apriórna, t. j. ktorú by musel mať poznávajúci subjekt pred akoukoľvek skúsenosťou a ktorá by ho vlastne usposobovala za schopného rozumovej činnosti a poznania... Rozum spracúva len to, čo mu zmysly dodávajú, a to aj vtedy, keď jeho predmetom nie sú už iba predmety zmyslového vnímania, ale rozumové prvky samy, keď predmetom rozumu je sám rozum." ([14], 72)

Celkove hodnotí A. Hirner M. Steigela ako filozoficky mysliaceho evanjelického kazateľa - "videl určité prednosti Kantovho systému, no videl aj jeho slabiny a jeho (Steigelov - A. K.) Fragment o syntéze vnemov je ich kritikou", "jeho gnozeologické stanovisko je v samých základoch pokrokovejšie ako stanovisko Kantovo"; "Steigel bol vo filozofii vedomým odporcom Kantovho apriorizmu a učenie o transcendentálnom charaktere foriem poznania odmietal" a z protikladu Kantovej filozofie "vyzdvihol senzualizmus a oprel naň aj možnosť rozumového poznania" ([14], 72 - 73). Tieto skutočnosti nemožno podľa A. Hirnera prehliadať, hoci Steigel ako samouk nedosahoval myšlienkové bohatstvo a architektonickú stavbu Kantovho systému a proti Kantovi staval viac tvrdení ako argumentov, niekedy Lockových tvrdení. Pre nás sú Hirnerove poznatky cenné aj dnes, a to preto, že spochybňujú absolutistické tvrdenia o apologeticosti filozofovania na Slovensku, neschopnosti integrovať vážne problémy európskej filozofie tej doby a svojsky na ne reagovať.

Žiada sa poznamenať, že A. Hirner prejavil aj v týchto súvislostiach svoju sociologickú orientáciu. Zaujímavo a citlivo analyzuje Steigelovu začlenenosť do vtedajšieho sociálno-politicko-kultúrneho prostredia, do konfliktu nových rodiacich sa síl a feudalizmu, presvedčivo poukazuje na prejav tohto konfliktu vo svetonázorovej sfére (konflikt kresťanskej predstavy osobného boha ako duchovného princípu na jednej strane a humanisticko-renesančného vyzdvihovania autority prirodzenosti na strane druhej), na vyústenie tohto konfliktu v materializme a deizme atď. A. Hirnerovi pritom neunikla ani potreba vysvetlenia Steigelovho osobného postavenia, jeho spoločenskej príslušnosti a výchovy.

Svoje úvahy o filozofických názoroch M. Steigela končí A. Hirner odkazom historikom slovenskej filozofie: "Z týchto príčin je potrebné zrevidovať všetky doterajšie

stanoviská oproti Steigelovi, ale aj ostatným príslušníkom Malohontskej literárnej spoločnosti a zrevidovať ich na základe svedomitého štúdia pôvodných dokumentov. Vyžaduje to potreba hovoriť pravdu o našej minulosti, ale vyžaduje to aj potreba postaviť dejiny slovenskej filozofie na vedecký základ. Rozhodne nemožno pokladať pestovateľov filozofie napr. za kantovcov len na tom základe, že reagovali na problematiku, ktorú nastolil Kant. Pre ich zaradovanie do filozofických škôl a smerov musí byť rozhodujúce to, ako sa k tejto problematike stavali a aké zaujímali miesto, keď išlo o vývinové protiklady našich dejín. Ak teda máme zodpovedať otázku, či Steigel bol pasívnym epigónom Kantovým, musíme jednoznačne odpovedať, že nebol Kantovým epigónom a tobôž nie pasívnym. Naopak patril medzi uvedomelých odporcov Kantovho transcendentálneho idealizmu a vo svojom okolí paralyzoval jeho vplyv. Svoje protikantovské stanovisko opieral o domáce humanisticko-renesančné tradície a najmä o empirizmus, ako ho poznal u Locka." ([14], 76 - 77)

O hodnotení a hodnotách. Tak doslova znel titul už spomínanej štúdie, ktorú A. Hirner uverejnil v 3. čísle Filozofického zborníka MS v roku 1942. Štúdia svedčí okrem iného o tom, že výskum slovenského osvietenstva nebol na začiatku Hirnerovej vedeckej aktivity jeho jediným filozofickým záujmom.

Problematika štúdie, spôsob jej nastoľovania a prístup k jej riešeniu zase dokazuje, že jej autorovi nešlo iba o sprostredkovanie informácií o aktuálnom svetovom filozofickom prúde slovenskému čitateľovi, ale aj o formulovanie vlastného stanoviska k hľadaniu odpovedí na naliehavé existenčné otázky človeka v podobe, v ktorej ich v tom období prinášala axiológia. Je to zrejme i z Hirnerovho základného postoja k axiologickým otázkam, ktorý v závere štúdie vyjadril takto: "Otázka hodnotenia a hodnôt - píše - je dôležitá už pre zvláštny charakter človeka, ktorého život má byť vyplnený spolutvorením na veľkom diele božom. Človek musí nájsť najsamprv seba, musí nájsť zmysel vlastného života, musí nájsť svoju funkciu, ak sa cíti schopným vedome sa zúčastniť na tvorení... Hodnotenie a hodnoty sú najsilnejším prostriedkom formovania spoločnosti. Nimi sa získava jednotlivec a strhuje ľudstvo. Ale práve toto je moment, v ktorom sa tak hreší, lebo pripisovať tomu, čo je iba naším výtvorom, akúsi vyššiu existenciu, je pre sociotechniku nezodpovedná pohodlnosť i vtedy, keď sa nedeje vedome." ([9], 159)

Svoje úvahy o hodnotení a hodnotách začína A. Hirner tým, že kritizuje filozofiu hodnôt ako módu, ktorá sa mu javí skôr ako amatérska snaha než ako vedecky budovaný systém vedeckej disciplíny, pričom zisťuje, že i vedci s vlastným prínosom do teórie hodnôt sú často zaťaženi nejakým filozofickým smerom. Východisko vidí v tom, že sa celý problém postaví na nový základ, ktorým sa stane kritický rozbor vedomia. Svoju prácu charakterizuje potom ako určité nadväzovanie na výrok francúzskeho filozofa Émila Bréhiera (1876 - 1952), podľa ktorého "syntéza hodnoty a senzibility nie je nikdy dokončená". Cieľom Hirnerovej práce je poskytnúť odpovede najmä na otázky Čo je hodnotenie?, Ako existujú hodnoty?, Vyžaduje morálka metafyzický svet hodnôt? Pri hľadaní odpovedí na tieto a podobné otázky vykladá A. Hirner svoje názory na základné axiologické pojmy - hodnotenie, hodnoty i na extrémne smery v axiológii, pričom v súvislosti s uvedenými kategóriami polemizuje neraz i s domácimi autormi (K. Engliš,

M. Novák) Hodnotenie definuje ako fenomén vedomia, daný tromi prvkami: myslením (spája prvky a funkcie vedomia navzájom), cítením (citovo vníma svet) a vôľou (určitým spôsobom spája subjekt s objektom). Samo hodnotenie považuje za proces, v ktorom "hodnotiace individuum predovšetkým prejíma javy zo systému sveta vonkajšieho do stavu vedomia" ([9], 147). Takéto určenie hodnotenia umožňuje podľa Hirnera vyhnúť sa krajným smerom - z ktorých jeden je založený na transcendentálnej povahe hodnôt a druhý je subjektivistický - podľa neho je poznávanie hodnôt v základe vždy seba-poznávaním v hodnotení (R. Reiniger). Ak by sme teda prijali Városovú klasifikáciu teórií pôvodu hodnôt (objektivistické, subjektivistické a dialektické), mohli by sme Hirnerovo stanovisko zaradiť do poslednej skupiny, ktorá usiluje o definovanie podielu subjektívnych a objektívnych činiteľov v hodnotách ([16], 109).

Čo sa týka existencie hodnôt, A. Hirner ich lokalizuje do vedomia, lebo "hodnota je špeciálny prvok vedomia, kde sú - závisle od subjektu - viazané prvky poznania, chcenia a cítenia a pojmovo znamená zosubstantívovanie výsledkov hodnotenia" ([9], 51). V tejto súvislosti kritizuje metafyzický smer v axiológii, ktorý sa snaží transcendentálne prenášať prvky vedomia zo subjektu do sveta nadempirického, aby im tam zriadil samostatnú ríšu.

Posledná časť Hirnerovej štúdie je venovaná úvahám o vzťahu teórií hodnôt a morálky. Aj v tejto súvislosti odmieta autor potrebu tretej metafyzickej oblasti hodnôt. Píše, že život má zmysel v sebe, jeho zmysel nespočíva v tom, že by mal byť prostriedkom na uskutočňovanie hodnôt ako takých a že mravné normy môžu celkom dobre existovať v intencii jednotlivca, môžu mu byť dané imanentne. A svoje axiologické úvahy končí A. Hirner záverom: "Všetky etické princípy podporujú význam Ja. Bez toho by nebola možná ani zodpovednosť." ([6], 161)

Hirnerova štúdia o hodnotení a hodnotách je rozhodne pozoruhodná nielen tým, že patrí k prvým prácam vnášajúcim novú problematiku do slovenskej filozofie, ale aj tým, že sa jej autor usiluje prispieť k riešeniu nastolených problémov vlastnými úvahami a názormi.

Záverčná poznámka. Článok o Hirnerovej filozofickej aktivite vznikol najmä v snahe prispieť k dotvoreniu rodiacej sa novej predstavy o neľahkých, zložitých, a preto aj netypických cestách a podobách vývoja našej filozofie v nedávnej minulosti. Mám na mysli predstavu, v ktorej by už nemali chýbať z nefilozofických dôvodov ani udalosti, ani osobnosti a ktorá by objektívne vyjadrovala reálne dianie v jednej zo sfér duchovného života spoločnosti. Hlavným zmyslom článku preto bolo skôr vecne informovať o takmer neznámych Hirnerových filozofických vystúpeniach, než ich meritórne hodnotiť.

Zároveň treba zdôrazniť, že prezentované Hirnerove aktivity patria do obdobia začínajúceho 40-tymi rokmi a končiaceho polovicou 50-tych rokov a že sa týkajú najmä vtedajších aktuálnych historicko-filozofických problémov slovenskej filozofie, konkrétne poznania osvietenstva na Slovensku. Odvtedy sa poznanie tohto fenoménu samozrejme prehĺbilo. (Pozri najmä texty E. Városovej ([17], 303 - 418) a T. Münza ([18], 203 - 286). A predsa by veci možno prospelo, keby sa niektoré z názorov prezentovaných v článku dotkli aj našich súčasných úvah o ďalšom smerovaní výskumu

starších i novších dejín slovenskej filozofie. Možno by naozaj malo zmysel vrátiť sa z viacerých dôvodov napr. aj k problému originality tvorby kantovcov u nás, ktorý - ako sme sa mohli presvedčiť - tak rázne a jednoznačne nastolil v súvislosti s názormi M. Steigela práve A. Hirner a na aktuálnosť ktorého (ale i ďalších podobných problémov) poukazuje V. Bakoš.⁶ Niektoré poznatky z článku o pôsobení a osudoch A. Hirnera podľa nás zvyrazňujú potrebu ozrejmať v našom historicko-filozofickom výskume naďalej - neraz hlbšie a komplexnejšie - aj dianie v slovenskej filozofii v 20. storočí, teda v období, ktoré bolo v doterajšom jej vývoji pravdepodobne najzložitejšie a najpozoruhodnejšie (z politicko-ideologických aj z interných dôvodov), avšak z mnohých hľadísk aj kľúčové (vznik vývojových predpokladov filozofie v rámci rozvoja školstva, jej inštitucionalizácia, ideologizácia a deideologizácia, zánik a obroda plurality smerov a prúdov atď.).

LITERATÚRA

- [1] SCHENK, J. - SZOMOLÁNYOVÁ, S.: "Alexander Hirner. 13. decembra 1911 - 17. novembra 1987." In: *Sociológia* 20, 1988, č. 2, S. 207 - 209.
- [2] ČOMAJ, J.: "Causa encyklopédia." In: *Počmáraný život*. Bratislava, Perfekt 2002.
- [3] "Na cestu" In: *Filozofický zborník MS* 1, 1940, č. 1, s. 1 - 5.
- [4] HIRNER, A.: *Matičná myšlienka*. Bratislava 1992.
- [5] KOPČOK, A.: "O obrane slobody a plurality filozofie a k noetickým konfrontáciám v 40-tych rokoch." In: *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava, Infopress 1998, s. 141 - 154.
- [6] HIRNER, A.: "Náhľady organicistov v sociológii." In: *Filozofický zborník MS*, 2, 1941, č. 3.
- [7] HIRNER, A.: "Gustav Le Bon a teórie davu." In: *Filozofický zborník MS*, 2, 1941, č. 4.
- [8] HIRNER, A.: *Ján Feješ, jeho dielo a myšlienková sústava*. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1942.
- [9] HIRNER, A.: "O hodnotení a hodnotách." In: *Filozofický zborník MS*, 3, 1942, č. 3, s. 145 - 161.
- [10] A. H.: ROZHĽADY. SOLENNIE, orgán Skálnickej spoločnosti v rokoch 1808 - 1842. In: *Filozofický zborník MS*, 3, 1942, č. 4, s. 229 - 231.
- [11] VÁROSSOVÁ, E.: "Doslov." In: *Prehľad dejín slovenskej filozofie*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 509 - 525.
- [12] HIRNER, A.: "O kultúrne dedičstvo Malohontskej spoločnosti." In: *Kultúrny život*, 8, 1955, č. 12, s. 10.
- [13] HANZEL, L.: "Revízia vedeckého svetonáhľadu - ideologický základ a východisko sociáldemokratizmu." In: *Pod zástavou socializmu*, 1955, č. 21, s. 1340 - 1343.
- [14] HIRNER, A.: "Bol Michal Štaigel pasívnym epigónom Kantovým?"

⁶ Už v citovanej recenzii *Receptívnosť slovenského myslenia ako problém* V. Bakoš píše: "Vďaka materiálu výskumu by poskytlo najmä skúmanie rozmanitých podôb recepcie a reflexie Kantovej filozofie u nás. V širokom diapazóne, od takmer stotožnenia či rozmanitej podoby vyrovnávania sa s kantovských transcendentálnym a apriorizmom (v tvorbe osvietenecov) až po zásadnú, vyargumentovanú kritiku (v tvorbe napr. trnavského profesora J. B. Horváta) by sa nám názorne ukázala rozmanitosť a rozvinutosť nášho filozofického myslenia, ktorá korešpondovala so súdobou kultúrnou úrovňou vzdelanosti v stredo európskom priestore." ([15], 288)

In: *Slovenský filozofický časopis*, 11, 1956, s. 66 - 77.

- [15] BAKOŠ, V.: "Receptívnosť slovenského myslenia ako problém." In: *Filozofia*, 57, 2002, č. 4, s. 285 - 289.
- [16] VÁROSS, M.: *Úvod do axiológie*. Bratislava, Epona 1970.
- [17] KOLEKTÍV: *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení*. Praha, Nakladatelství Svoboda 1981.
- [18] KOLEKTÍV: *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*. Bratislava, Veda 1987.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/1105/23.

PhDr. Andrej Kopčok, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR